অধ্যায় ১ ঃ সামাজিক আন্দোলন ঃ এটি পৰিচয়

অধ্যায় গাঁথনি

১.১ উদ্দেশ্য
১.২ পৰিচয়
১.৩ সামাজিক আন্দোলনৰ অর্থ আৰু বিভিন্ন স্তৰসমূহ
১.৪ সামাজিক আন্দোলনৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ
১.৫ সামাজিক আন্দোলনৰ প্রকাৰ বিভাজন
১.৬ সামাজিক আন্দোলন আৰু সামাজিক পৰিৱর্তন
১.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১.৮ অধিক জানিবলৈ
১.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সামাজিক আন্দোলনৰ অর্থ আৰু স্তৰসমূহৰ সম্পর্কে ধাৰণা কৰিব পাৰিব।
- সামাজিক আন্দোলনৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ কি তাক জানিব পাৰিব
- সামাজিক আন্দোলনৰ প্রকাৰসমূহ কি তাৰ বিষয়ে জানিব
- সামাজিক আন্দোলন আৰু সামাজিক পৰিৱর্তনৰ মাজৰ সম্পর্ক বুজি পাব।

১.২ পৰিচয়

সামাজিক আন্দোলনসমূহ পৃথিৱীৰ একো একোটা প্রধান কার্যশক্তি স্বৰূপ। সমাজতাত্ত্বিকসকলে ব্যাখ্যা কৰা মতে, সামাজিক আন্দোলনসমূহে আমাক অতীত আৰু বর্তমানৰ সমাজ ব্যৱস্থাসমূহ বুজ লোৱাত সহায় কৰাৰ লগতে ভৱিষ্যতে ঘটিবলগীয়া পৰিৱর্তন তথা প্রৱণতাসমূহ অনুধাৱন কৰাত সহায় কৰে। সামাজিক আন্দোলনসমূহক সমাজত পৰিৱর্তন আনিবলৈ অথবা পৰিৱর্তন ৰোধ কৰিবলৈ সংগঠিত হোৱা একত্রিত প্রচেষ্টা হিচাপ গণ্য কৰিব পাৰি। এই অধ্যায়টোত আমি সামাজিক আন্দোলন, ইয়াৰ সংজ্ঞা, বৈশিষ্ট্যসমূহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিম।

১.৩ সামাজিক আন্দোলনৰ অর্থ আৰু বিভিন্ন স্তৰ

সামাজিক আন্দোলনসমূহক সংঘবদ্ধ অথচ অনানুষ্ঠানিক কিছুমান সামাজিক সত্তা

হিচাপ গণ্য কৰিব পাৰি যিয়ে এক নির্দিষ্ট লক্ষ্যৰ হকে এক বহিঃআনুষ্ঠানিক সংঘাতত লিপ্ত হয়। এই লক্ষ্যসমূহ হয়তো এক নির্দিষ্ট আৰু সংকুচিত আঁচনিকেন্দ্রিক হ'ব পাৰে অথবা বহুল পৰিসৰত সামাজিক পৰিৱর্তনৰ উদ্দেশ্যৰে সংগঠিত হ'ব পাৰে। সামাজিক আন্দোলনে যিকোনো ৰাজহুৱা সমস্যাৰ সমাধান কৰাৰ প্রয়াস কৰে। এণ্ঠনী গিদ্দেন্ছৰ (Anthony Giddens) (2012) মতে, সামাজিক আন্দোলন হ'ল প্রতিষ্ঠিত অনুষ্ঠানৰ বাহিৰৰ পৰিসৰত ক্রিয়া কৰি এক সাধাৰণ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ হাতত লোৱা এক উমৈহতীয়া প্রচেষ্টা। আনহাতে, চালছ্ টিলীৰ (Charles Tilly) (1978) মতে, সামাজিক আন্দোলন হ'ল বিতর্কমূলক প্রদর্শন, বিজ্ঞাপন (display) তথা প্রচাৰ অভিযানৰ এক সমষ্টি যাৰ দ্বাৰা জনসাধাৰণে কিছুমান উমৈহতীয়া দাবী উত্থাপন কৰে। জন ডি মেক্কার্থীৰ (John D Mccarthy) মতে, সামাজিক আন্দোলন হ'ল এক নির্দিষ্ট জনসংখ্যাৰ মাজত থকা মতামত অথবা বিশ্বাসৰ এক সমষ্টি যিয়ে সামাজিক গাঁথনিৰ কিছুমান উপাদানৰ পৰিৱর্তন অনাৰ বাবে অথবা সমাজ এখনৰ বিভাজনৰ সমুচিত প্রতিফল দিয়াৰ বাবে কিছুমান অগ্রাধিকাৰ পোষণ কৰে। অর্থাৎ সামাজিক আন্দোলনসমূহ হ'ল সামাজিক পৰিৱর্তনৰ হেতু প্রতিষ্ঠিত কিছুমান পক্ষপাতিত্বমূলক গাঁথনি। ৱিলছ্নৰ মতে, সামাজিক আন্দোলন হ'ল অনানুষ্ঠানিক পন্থাৰে সমাজ শংখলাৰ ব্যাপক পৰিৱর্তন অনা অথবা ৰোধ কৰাৰ উদ্দেশেৰে সন্মিলিত এক সজাগ, উমৈহতীয়া তথা সংগঠিত প্রয়াস। সহজ অর্থত, সামাজিক আন্দোলন হ'ল কিছুমান প্রচলিত ৰীতি, আদর্শ আৰু সামাজিক সম্পর্কৰ পৰিৱর্তন অনাৰ উদ্দেশ্যেৰে জনসাধাৰণৰ দ্বাৰা সংগঠিত এক উমৈহতীয়া প্রচেষ্টা। সামাজিক আন্দোলনসমূহ উদ্দেশ্যমুখী, যাৰ আঁৰ লৈ সংঘবদ্ধ দলসমূহে এক সাধাৰণ লক্ষ্যতৰ হকে কাম কৰে।

টৌৰেইনৰ মতে, সামাজিক আন্দোলনৰ কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ কার্য থাকে। সেয়া হ'ল—

- *মধ্যস্থতা কৰণ ঃ* সামাজিক আন্দোলনে জনসাধাৰণৰ সামাজিক পৰিৱর্তনৰ প্রক্রিয়াটোত প্রত্যক্ষ অংশগ্রহণ তথা তেওঁলোকৰ নিজস্ব ভাৱধাৰা প্রকাশৰ দ্বাৰা এক সক্রিয় ভূমিকা পালন কৰাৰ সুযোগ দিয়ে।
- *চাপ/হেঁচা (Pressure) ঃ* সামাজিক আন্দোলনে উমৈহতীয়া আঁচনি আৰু পৰিকল্পনাৰ ৰূপায়ণৰ বাবে দলসমূহ সংঘৱদ্ধ হোৱাত উদগনি যোগায়।
- সামাজিক আন্দোলনৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰা সর্বপ্রথম গৱেষকসকলৰ ভিতৰত অন্যতম হ'ল হাৰ্বাৰ্ট ব্লুমাৰ। তেওঁ সামাজিক আন্দোলনৰ জীৱনচক্রটোৰ মুঠ চাৰিটা স্তৰ চিনাক্ত কৰিছিল। সেই চাৰিটা হ'ল—
  - উত্থান
  - সন্মিলন
  - আমোলতান্ত্রিক কৰণ
  - পতন

প্রথম স্তৰ ঃ উত্থান ঃ সামাজিক আন্দোলনৰ জীৱন চক্রটোৰ প্রথম স্তৰটো হ'ল

উত্থান স্তৰ, যাক ব্লুমাৰে 'সামাজিক আলোড়ন' স্তৰ বুলিও উল্লেখ কৰিছিল। এই স্তৰটোত সামাজিক আন্দোলনসমূহ একেবাৰে প্ৰাথমিক অৱস্থাত থাকে আৰু এই সময়ছোৱাত সাংগঠনিকতা একেবাৰে কম অথবা নাই বুলিবই পাৰি। এইটো স্তৰত সম্ভাব্য অংশগ্ৰহণকাৰীসকল প্ৰচলিত কিছুমান নীতি অথবা সামাজিক পৰিস্থিতি লৈ অসন্তুষ্ট হ'ব পাৰে, কিন্তু তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ অভিযোগৰ প্ৰতিবিধানৰ বাবে কোনো কাৰ্যপন্থা হাতত লোৱা নাই, অথবা যদি লৈছেও সেয়া ব্যক্তিগত পন্থাহে উমৈহতীয়া পন্থা নহয়।

দ্বিতীয় স্তৰ ঃ সন্মিলন ঃ জীৱন চক্ৰৰ এই পৰৱৰ্তী পৰ্যায়টোত সামাজিক আন্দোলনসমূহে কিছুমান বাধা অতিক্ৰম কৰি আহে, যিবোৰ বেছিভাগেই নেওচা দিব নোৱাৰে। সামাজিক অস্থিৰতা অথবা অসন্তুষ্টিসমূহ প্ৰায়ে সংহত নোহোৱাকৈ অথবা বহুল প্ৰসাৰিত প্ৰস্তুতি অবিহনে ৰৈ যায়। উদাহৰণস্বৰূপে, কোনো এক সম্প্ৰদায়ৰ লোকসকলে এক সাধাৰণ অন্যায়ৰ বিৰুদ্ধে ক্ষুণ্ণ হ'ব পাৰে, কিন্তু তেওঁলোকে সেই আপত্তিসমূহৰ বিৰুদ্ধে মাত মাতিবলৈ ওলাই নাহে আৰু সেয়েহে সামাজিক আন্দোলনটোৱে পৰৱৰ্তী স্তৰটো গৈ নাপায়। সন্মিলন স্তৰ অথবা "জনপ্ৰিয় স্তৰ" নামে খ্যাত এই দ্বিতীয় স্তৰটোৰ বৈশিষ্ট্য এয়াই যে এই স্তৰটোত অসন্তুষ্টিবোৰৰ সুস্পষ্ট বহিঃপ্ৰকাশ হয়।

তৃতীয় স্তৰ ঃ আমোলাতান্ত্ৰিক কৰণ ঃ সামাজিক আন্দোলনৰ প্ৰক্ৰিয়াটোৰ তৃতীয় স্তৰটো হ'ল আমোলাতান্ত্ৰিক কৰণ স্তৰ। ব্লুমাৰে "আনুষ্ঠানিক কৰণ" স্তৰ হিচাপ আখ্যা দিয়া এই স্তৰটোৰ বৈশিষ্ট্য এয়াই যে এই স্তৰটোত উচ্চ পৰ্যায়ৰ সংহতকৰণ আৰু সন্মিলন-ভিত্তিক কাৰ্য পৰিকল্পনাবোৰে প্ৰাধান্য পায়। এই স্তৰটোত, সামাজিক আন্দোলনসমূহে কিছু পৰিমাণে সফলতা লাভ কৰে আৰু এনে এক মাত্ৰাত সজাগতা আন্দোলন সংগঠনকে এক সন্মিলিত কাৰ্য পৰিকল্পনাৰ প্ৰয়োজন হৈ পৰে। ঠিক তেনেদৰে এই সামাজিক আন্দোলন সংগঠনসমূহে বিশেষ অৰ্হতা থকা কিছু কাৰ্যকৰ্তাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল হৈ পৰে, যিসকলে সংগঠনটোৰ দৈনন্দিন কাৰ্যকলাপ পৰিচালনা কৰাৰ লগতে আন্দোলনৰ লক্ষ্যসমূহ সঠিকভাৱে আগুৱাই নিব পাৰে। সামাজিক আন্দোলনসমূহে এই স্তৰটোত নিজৰ লক্ষ্যসমূহ আগবঢ়াই নিবলৈ আৰু সমষ্টি গঠন কৰিবলৈ কেৱল গণ সমাৱেশ অথবা অনুপ্ৰেৰণাদায়ক নেতাৰ ওপৰতে ভৰসা কৰিব নোৱাৰে, ইয়াৰ পৰিৱৰ্তে আন্দোলনসমূহে সংগঠনৰ কাৰ্য-কলাপৰ সুচাৰু ৰূপায়ণৰ বাবে কিছুমান প্ৰশিক্ষিত কৰ্মকতাৰ সহায় লোৱাতো আৱশ্যক হৈ পৰে। এই স্তৰটোত, সামাজিক আন্দোলনসমূহে আগৰ স্তৰবোৰতকৈ অধিক ৰাজনৈতিক ক্ষমতা লাভ কৰে, য'ত সংগঠনসমূহে উচ্চস্তৰীয় ৰাজনৈতিক শক্তিসমূহৰ সৈতে নিয়মীয়া সংযোগৰ সুবিধা পায়। উদাহৰণস্বৰূপে সমলিঙ্গীয় অধিকাৰ আন্দোলনটো এনে এক আন্দোলন যি এই তৃতীয় স্তৰটো অতিক্ৰম কৰিছে। এই সমলিঙ্গীয় অধিকাৰ আন্দোলনটোৱে আন্দোলন, সমদল আদিৰ পৰা আগবাঢ়ি বহুতো আনুষ্ঠানিক সংগঠন প্ৰতিষ্ঠা কৰিছে যি বৰ্তমান আন্দোলনটোৰ লক্ষ্যৰ হকে কাম কৰে।

চতুৰ্থ স্তৰ ঃ পতন ঃ অৱশেষত, সামাজিক আন্দোলনৰ জীৱন চক্ৰৰ শেষৰটো স্তৰ

হ'ল পতন অথবা "আনুষ্ঠানিক কৰণ"। সামাজিক আন্দোলনৰ ক্ষেত্ৰত 'পতন' শব্দটোৰ কিন্তু অৱশ্যে বিফলতা নুবুজায়। ইয়াৰ পৰিৱৰ্তে, মিলাৰে (১৯৯৯) দৰ্শোৱা মতে সামাজিক আন্দোলনসমূহৰ 'পতন' হোৱাৰ চাৰিটা ধৰণ আছে। সেই ধৰণ চাৰিটা হ'ল—

ক) দশম

খ) সহবৰণ কৰণ

গ) সফলতা আৰু

ঘ) বিফলতা

ক) দমন ঃ সামাজিক আন্দোলনসমূহৰ পতন হোৱাৰ প্ৰথম ধৰণটো হ'ল দমন। দমনৰ প্ৰসংগটো তেতিয়া উত্থাপিত হৈ যেতিয়া কৰ্তৃপক্ষ অথবা কৰ্তৃপক্ষৰ হকে কাম কৰা কোনো বিষয়াই সামাজিক আন্দোলনটো নিয়ন্ত্ৰণ অথবা নিঃশেষ কৰিবলৈ কিছুমান বিৰূপ কাৰ্যপন্থা লয়।

খ) সহবৰণ কৰণ ঃ আন্দোলনসমূহৰ সংগঠনসমূহ যদি কেন্দ্ৰীভূত কৰ্তৃপক্ষ অথবা আকৰ্ষণীয় ব্যক্তিত্বৰ অধিকাৰী নেতাৰ ওপৰত অধিক নিৰ্ভৰশীল হয়, তেতিয়াও সহবৰণ কৰণৰ দ্বাৰা আন্দোলনসমূহৰ পতন হোৱাৰ সম্ভৱনা বৃদ্ধি পায়। সহবৰণ কৰণ তেতিয়া সম্ভৱ হয় যেতিয়া আন্দোলন নেতৃত্বত থকা লোকসকলে আন্দোলনটোৰ মুখ্য উপাদানসমূহতকৈ কৰ্তৃপক্ষ অথবা গতিশীল লক্ষ্যৰ সৈতে বেছিকৈ মিলিত হয়।

গ) সফলতা ঃ সকলোবোৰ সামাজিক আন্দোলনে দমন অথবা সহবৰণ কৰণৰ দ্বাৰা বিপৰ্যয়ৰ সন্মুখীন নহয়, কিছুমান আন্দোলন সফলতা লাভৰ বাবেও পতন হয়। নিৰ্দিষ্ট কিছুমান লক্ষ্য লৈ সংগঠিত ক্ষুদ্ৰ-স্থানীয় আন্দোলনসমূহে এনে ধৰণৰ সফলতা পোৱাৰ সম্ভৱনা অধিক।

ঘ) বিফলতা ঃ সামাজিক আন্দোলনসমূহে মাজে-সময়ে কিছুমান অবাঞ্ছিত কাৰণৱশতঃ বিফলতাৰ সন্মুখীন হয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ সামাজিক আন্দোলন মানে কি বুজায়?

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ কোনো সামাজিক আন্দোলনৰ চাৰিটা স্তৰৰ কথা উল্লেখ কৰিছিল? স্তৰসমূহ উল্লেখ কৰক।

.....

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ সামাজিক আন্দোলনৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰাটো কিয় গুৰুত্বপূৰ্ণ?

.....

১.৪ সামাজিক আন্দোলনৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ

সামাজিক আন্দোলনসমূহে কেৱল আমাৰ সমাজ ব্যৱস্থাৰে যে পৰিৱৰ্তন আনে তেনেকুৱা নহয়, ই অন্যান্য সামাজিক আন্দোলনসমূহকো নিজস্ব অধিকাৰৰ হকে যুঁজ দিয়াত উৎসাহিত কৰে। সামাজিক আন্দোলনৰ তেনে কিছুমান বৈশিষ্ট্য হ'ল—

i) **প্ৰবৰ্তিত উমৈহতীয়া কাৰ্য ঃ** সময়ৰ লগে লগে সামাজিক আন্দোলন এটাক প্ৰবৰ্তিত উমৈহতীয়া কাৰ্য-কলাপৰ প্ৰয়োজন হৈ পৰে। এনে কাৰ্য-কলাপ প্ৰায়ে প্ৰশাসনৰ বিৰোধী হয় আৰু প্ৰশাসনিক নীতি অথবা বিধিৰ পৰিৱৰ্তন দাবী কৰে। অন্যথা, স্বতঃস্ফূৰ্ত আৰু বিশৃংখল প্ৰতিবাদক সামাজিক আন্দোলন আখ্যা দিব নোৱাৰি।

ii) **স্পষ্ট লক্ষ্য আৰু আদৰ্শ ঃ** সামাজিক আন্দোলনৰ অংশগ্ৰহণকাৰীসকলৰ কিছুমান সন্মিলিত লক্ষ্য তথা আদৰ্শ থাকে। কোনো এক সামাজিক আন্দোলনৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান হ'ল আদৰ্শ।

iii) **সংগঠন ঃ** উমৈহতীয়া কাৰ্য-কলাপসমূহ এক সঠিক মাত্ৰাৰ সাংগঠনিকতাৰে একত্ৰিত কৰাটো আৱশ্যকীয়। এই সংগঠনটোৱে সঠিক নেতৃত্ব আৰু এটা আৰ্হি সন্নিৱিষ্ট কৰাটো বাঞ্ছনীয় যিয়ে সদস্যসকলৰ পাৰস্পৰিক সম্পৰ্ক, সিদ্ধান্ত লোৱাৰ ধৰণ আৰু কাৰ্যকৰীকৰণৰ দিশসমূহ সাঙুৰি লয়।

iv) **প্ৰতিবাদৰ সুকীয়া পন্থা ঃ** সকলো সামাজিক আন্দোলনৰে এক সুকীয়া প্ৰতিবাদী পন্থা থাকে। উদাহৰণস্বৰূপে, সতীদাহ প্ৰথাৰ বিৰুদ্ধে হোৱা আন্দোলনৰ প্ৰতিবাদী পন্থা আৰু সমলিংগীয় এল জি বি টি সম্প্ৰদায়ৰ অধিকাৰ হকে হোৱা আন্দোলনৰ প্ৰতিবাদী পন্থাৰ মাজত পাৰ্থক্য আছে।

v) **সংজ্ঞাবদ্ধ আৰ্হি ঃ** সামাজিক আন্দোলনে আনুষ্ঠানিক অথবা অনানুষ্ঠানিক সংগঠনৰ জৰিয়তে প্ৰবৰ্তিত উমৈহতীয়া সংহতকৰণ সাধন কৰে।

vi) **পৰিবৰ্তনমুখী লক্ষ্য ঃ** সামাজিক আন্দোলনসমূহ আধুনিক পৃথিৱীখনৰ সামাজিক পৰিবৰ্তন আনিব পৰা মুখ্য শক্তি। সাধাৰণতে, সামাজিক আন্দোলনসমূহে প্ৰচলিত ৰীতি, আদৰ্শ তথা সম্পৰ্কৰ পৰিবৰ্তন অনাৰ লক্ষ্যত নিৱিষ্ট।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ সংগঠন এটা গঢ়ি তুলিবলৈ প্ৰয়োজন হোৱা গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান দুটা কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ এল জি বি টি ৰ সম্পূৰ্ণ ৰূপ কি?

.....

১.৫ সামাজিক আন্দোলনৰ প্ৰকাৰ বিভাজন

সামাজিক আন্দোলনক শ্ৰেণীভুক্ত কৰিব পৰা তেনে কোনো সুনিৰ্দিষ্ট প্ৰকাৰ বিভাজন নাই। যিহেতু ভিন্ন গৱেষকে সামাজিক আন্দোলনৰ ভিন্ন বৈশিষ্ট্যৰ ওপৰত মনোনিৱেশ কৰে, সেয়েহে ইয়াৰ শ্ৰেণী বিভাজনৰ ক্ষেত্ৰতো ভিন্নতা দেখা যায়। এইদৰে, সামাজিক আন্দোলনসমূহক বিভিন্ন দিশৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি শ্ৰেণীভুক্ত কৰিব পাৰি। এনে ধৰণৰ এক শ্ৰেণী বিভাজন তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- *পৰিত্ৰাণমূলক অথবা পৰিবৰ্তনশীল*
- *সংস্কাৰমূলক*
- *বৈপ্লৱিক*
- *প্ৰতিৰোধমূলক*
- *অৰান্তৰ পৰিল্পনাকেন্দ্ৰিক*
- *প্ৰব্ৰজনশীল*
- *নৱ সামাজিক আন্দোলন*

- পৰিত্ৰাণমূলক সামাজিক আন্দোলনে ইয়াৰ সদস্যসকলৰ ব্যক্তিগত সজাগতা আৰু কাৰ্যৰ পৰিবৰ্তন অনাৰ লক্ষ্য ৰাখে। উদাহৰণস্বৰূপে কেৰালাৰ নাৰায়ণ গুৰুৰে এঝাৰা সম্প্ৰদায়ৰ লোকসকলক তেওঁলোকৰ নিজস্ব সামাজিক প্ৰথা কিছুমান সলনি কৰিবৰ বাবে সন্মিলিত কৰিছিল।
- সংস্কাৰমূলক সামাজিক আন্দোলনসমূহে সূক্ষ্ম ক্ৰমবৰ্ধিত উপায় অৱলম্বন কৰি প্ৰচলতি সামাজিক তথা ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাপনাৰ পৰিবৰ্তন সাধিবলৈ প্ৰয়াস কৰে। বিংশ শতিকাৰ দশকত ভাষাৰ ভিত্তিত ভাৰতৰ ৰাজ্য বিভাজনৰ আন্দোলন আৰু শেহতীয়া তথ্য জনাৰ অধিকাৰ প্ৰচাৰ অভিযান আদিবোৰ সংস্কাৰমূলক সামাজিক আন্দোলনৰ উদাহৰণ।
- বৈপ্লৱিক সামাজিক আন্দোলনে প্ৰায় প্ৰশাসনিক ক্ষমতা অধিগ্ৰহণ কৰাৰ দৰে পন্থা হাতত লৈ সামাজিক সম্পৰ্কৰ সৰ্বাত্মক পৰিবৰ্তন অনাৰ প্ৰয়াস কৰে। ভাৰতৰ নক্সালবাদী আন্দোলন এনে এক বৈপ্লৱিক আন্দোলন য'ত আন্দোলনকাৰীসকলে অত্যাচাৰী জমিদাৰ তথা প্ৰশাসনিক বিষয়াসকলক পদচ্যুত কৰিবলৈ প্ৰয়াস কৰে। সামাজিক আন্দোলনসমূহ সময়ৰ লগে লগে সলনিও হ'ব পাৰে, যেনে আৰম্ভণিতে বৈপ্লৱিক ভাৱধাৰাৰে আগবঢ়া আন্দোলন এটা সময় সাপেক্ষে সংস্কাৰমূলক আন্দোলনলৈও ৰূপান্তৰিত হ'ব পাৰে। ঠিক তেনেদৰে কোনো এক আন্দোলনে বিশাল গণ সমাৱেশ আৰু উমৈহতীয়া প্ৰতিবাদৰ পৰ্যায়ৰ পৰা এক আনুষ্ঠানিকৃত পৰ্যায়ৰলৈ গতি কৰিব পাৰে। সামাজিক আন্দোলনৰ জীৱন চক্ৰ অধ্যয়ন কৰা সামাজিক বৈজ্ঞানিকসকলে এই প্ৰক্ৰিয়াটোক 'সামাজিক আন্দোলন সংগঠন'ৰ দিশে গতি কৰা এক পদক্ষেপ বুলি অভিহিত কৰে।

- প্রতিৰোধমূলক আন্দোলনে সমাজত ইতিমধ্যে সংঘটিত হোৱা পৰিবর্তন ৰোধ কৰিবৰ প্রয়াস কৰে। পশ্চাদাভিমুখ আন্দোলন এনে এক আন্দোলনৰ উদাহৰণ। এই আন্দোলনটোৰ সূচনা হোৱাত উচ্চ জাতিৰ বুলি পৰিচয় দিয়া লোকসকলে ইয়াৰ বিৰোধিতা কৰিছিল।
- অবাস্তৱ পৰিকল্পনা কেন্দ্রিক আন্দোলনে এনে এক সমাজ ব্যৱস্থা গঢ়ি তোলাৰ প্রয়াস কৰে যি কেৱল কল্পনাতহে সম্ভৱ বাস্তৱত নহয়। উদাহৰণস্বৰূপে, সমাজবাদী ৰাষ্ট্রৰ ধাৰণাটো এনে আন্দোলনৰ অন্তর্গত।
- প্রকাশমুখী আন্দোলনে বর্তমানৰ শোচনীয় পৰিস্থিতিক আওকাণ কৰি এক উজ্জ্বল ভৱিষ্যতলৈ বাট চায়। মহিলাৰ অধিকাৰৰ আন্দোলনটোক কিছু পৰিমাণে এই শ্রেণীত ধৰিব পাৰি।
- প্রব্রজনকাৰী আন্দোলন তেতিয়া সংঘটিত হয় যেতিয়া এখন দেশৰ বৃহৎ সংখ্যক লোকে আন দেশত গৈ বসতি স্থাপন কৰে।
- সাধাৰণতে, পশ্চিমীয়া দেশসমূহত উদ্যোগিকৰণৰ পৰৱর্তী সময়ছোৱাত উদ্ভৱ হোৱা আন্দোলনসমূহক নৱ সামাজিক আন্দোলন বুলি কোৱা হয়। এনে আন্দোলনসমূহে প্রধানতঃ মানৱ অধিকাৰ, সমলিঙ্গীয় অধিকাৰ আদি প্রসংগত মাত মাতে।

১.৬ সামাজিক আন্দোলনৰ আৰু সামাজিক পৰিৱর্তন

সামাজিক আন্দোলনসমূহ সামাজিক পৰিবর্তনৰ সৈতে জড়িত কিন্তু ই এইটো নুবুজায় যে সামাজিক আন্দোলন সামাজিক পৰিবর্তনৰ এক অপৰিহার্য কাৰক। সামাজিক পৰিবর্তন বহুতো আন্তঃব্যক্তিগত কাৰক আৰু শক্তিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়। কোনো এক আন্দোলনৰ দ্বাৰা প্রভাৱান্বিত সামাজিক পৰিবর্তনৰ ক্ষেত্রত পোন প্রথমে স্থিতিৰ পৰিবর্তন দেখা যায় আৰু তাৰ পাছত সমাজৰ ওপৰত ইয়াৰ প্রভাৱ পৰিলক্ষিত হয়। সামাজিক আন্দোলনসমূহ সমাজ গাঁথনিৰে ফল। যেতিয়া সমাজ ব্যৱস্থাৰ সামগ্রিক পৰিবর্তন ঘটে, তেতিয়া সমাজত এজন গাঁথনিৰ পৰিবর্তনো আহে। উদাহৰণস্বৰূপে, পুঁজিবাদী ৰাষ্ট্র এখন সমাজবাদী ৰাষ্ট্রলৈ ৰূপান্তৰিত হোৱাটো এনে এক পৰিঘটনা। সমাজ গাঁথনিৰ পৰিবর্তন সংস্কাৰ, ৰূপান্তৰণ আৰু বিপ্লৱ এই তিনিটা পর্যায়ত হ'ব পাৰে। সংস্কাৰ আন্দোলনসমূহে আদর্শ ব্যৱস্থাৰ আংশিক পৰিবর্তন আনে। উদাহৰণস্বৰূপে, শিক্ষাৰ ব্যৱস্থাৰ সংস্কাৰ সাধন। বিগত সময়ছোৱাত মহিলাৰ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত বিভিন্ন সংস্কাৰ সাধন কৰা হৈছে। উদাহৰণস্বৰূপে, Wood's Dispatch, ১৮৫৪। ৰূপান্তৰ আন্দোলনে পৰম্পৰাগত ক্ষমতা বিভাজনৰ পৰিবর্তনৰ দ্বাৰা অথবা সমাজত উচ্চ জাতিৰ বুলি দম্ভালি মৰা শ্রেণীটোৰ একাধিকাৰ খর্ব কৰি মধ্য-স্তৰীয় গাঁথনিক পৰিবর্তন অনাৰ প্রয়াস কৰে। অস্পৃশ্যতা বিৰোধী আন্দোলনটো এনে আন্দোলনৰ উদাহৰণ। বৈপ্লৱিক আন্দোলনসমূহ সর্বাত্মক সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক পৰিবর্তন অনাৰ উদ্দেশ্যেৰে সংগঠিত হয় আৰু প্রায়ে হিংসা-বিদ্রোহ আদিৰ সৈতে জড়িত

থাকে। বৈপ্লৱিক আন্দোলনৰ এটা বৈশিষ্ট্য হ'ল শ্ৰেণী সংঘাত আৰু ই ৰাজনৈতিক দলসমূহৰ সৈতে জড়িত। সামাজিক পৰিবৰ্তনে সামাজিক পৰিবৰ্তন আৰু উমৈহতীয়া কাৰ্য-কলাপৰ বৈশিষ্টসমূহৰ ওপৰত বিভিন্ন ধৰণে প্ৰভাৱ পেলাব পাৰে। ইয়াৰ উপৰি, সামাজিক পৰিবৰ্তনে এক নিৰ্দিষ্ট গাঁথনিৰ অৱস্থিতি আৰু নিৰ্দিষ্ট স্বাৰ্থৰ ভিত্তিত বিভিন্ন সামাজিক গোটৰ উত্থাপনত অৱিহণা যোগাব পাৰে। এইদৰে সামাজিক আন্দোলনক একন সমাজ অথবা এটা বৰ্তি থকা গোটৰ পৰিবৰ্তন আনিবলৈ অথবা পৰিবৰ্তন ৰোধ কৰিবলৈ সংগঠিত উমৈহতীয়া কাৰ্য-কলাপৰ এক সমষ্টি বুলিব পাৰি। এনে কাৰ্য-কলাপসমূহৰ সাল-সলনি হ'লেই সমাজত ইয়াৰ প্ৰভাৱে ভিন্ন হয়। আনহাতে, সামাজিক পৰিবৰ্তন হ'ল এক নিৰৱচ্ছিন্ন প্ৰক্ৰিয়া, যি সমাজৰ অৰ্থনৈতিক, সামজিক, ৰাজনৈতিক, সাংস্কৃতিক আদি সকলো দিশতে প্ৰভাৱ পেলায়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ গাঁথনিক পৰিবৰ্তনৰ তিনিটা স্তৰ কি কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ৭ ঃ সামাজিক পৰিবৰ্তন আৰু সামাজিক আন্দোলনৰ মাজত দুটা পাৰ্থক্য লিখক।

.....

১.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সামাজিক আন্দোলন হ'ল সমাজৰ যিকোনো দিশত আৰু যিকোনো উপায়েৰে পৰিবৰ্তন আনিবৰ বাবে সংগঠিত এক সন্মিলিত প্ৰচেষ্টা। আন্দোলন এটা ফলপ্ৰসু হ'বলৈ সূক্ষ্ম মাত্ৰাত হ'লেও সাংগঠনিকতাৰ প্ৰয়োজন। আন্দোলন এটা অংশিকভাৱে অথবা সম্পূৰ্ণভাৱে আনুষ্ঠানিকৃত হ'ব পাৰে আৰু আমোলা তান্ত্ৰিকো হ'ব পাৰে।
- টৌৰেইনৰ মতে, সামাজিক আন্দোলনৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰ্য কিছুমান হ'ল—
  - ➢ *মধ্যস্থতা কৰণ ঃ* সামাজিক আন্দোলনে জনসাধাৰণক সামাজিক পৰিবৰ্তনৰ প্ৰক্ৰিয়াটোত প্ৰত্যক্ষ অংশগ্ৰহণ তথা তেওঁলোকৰ নিজস্ব ভাৱধাৰা প্ৰকাশৰ দ্বাৰা এক সক্ৰিয় ভূমিকা পালন কৰাৰ সুযোগ দিয়ে।
  - ➢ *চাপ/হেঁচা ঃ* সামাজিক আন্দোলনে উমৈহতীয়া আঁচনি আৰু পৰিকল্পনাৰ ৰূপায়ণৰ বাবে দলসমূহ সংঘবদ্ধ হোৱাত উদ্‌গনি যোগায়।
- সামাজিক আন্দোলনৰ বিষয়ে পোনপ্ৰথমে গৱেষণা কৰা গৱেষকসকলৰ ভিতৰত